

Weer Samen Naar School Monitor 2003

Samenvatting van de resultaten

Ed Smeets
Linda Sontag
Nanda Poulisse

Voor u ligt de brochure van de Weer Samen Naar School-Monitor. De brochure bevat een beknopte weergave van de resultaten van de monitor voor het schooljaar 2002/2003. De monitor heeft een belangrijke functie als het gaat om informeren en ondersteunen van de WSNS-samenwerkingsverbanden. In de monitor wordt de stand van zaken in de samenwerkingsverbanden beschreven en wordt meer in de diepte gekeken naar bepaalde thema's die binnen het WSNS-beleid spelen. Dit jaar zijn de thema's leerlingenzorg en werken met ken- en stuurgetallen nader belicht.

De brochure is opgezet rondom een vijftal thema's. Deze zijn:

1. Aantallen scholen en leerlingen;
2. Het samenwerkingsverband en de rol van de coördinator;
3. Beleidsprioriteiten en kernproblematiek in het samenwerkingsverband en de scholen;
4. Vormgeving en ondersteuning van de leerlingenzorg;
5. Meerwaarde van het samenwerkingsverband.

Per thema worden de belangrijkste resultaten uit de monitor besproken. Als laatste worden enkele aanbevelingen met betrekking tot het WSNS-beleid geformuleerd.

Zonder de medewerking van coördinatoren, directeuren, leerkrachten, intern begeleiders en andere sleutelpersonen in de samenwerkingsverbanden en scholen was deze brochure niet tot stand gekomen. Via deze weg willen we hen nogmaals bedanken.

Oktober 2003
Nijmegen / Tilburg

Ed Smeets (ITS)
Linda Sontag (IVA)
Nanda Poulisse (ITS)

Het Weer Samen Naar School-beleid (WSNS-beleid) wordt sinds het begin van de jaren negentig in het primair onderwijs uitgevoerd. Het doel daarvan is zoveel mogelijk kinderen passende zorg en passend onderwijs te bieden op de basisschool. Daarmee wordt tevens beoogd dat de omvang van het speciaal (basis)onderwijs afneemt. Het WSNS-beleid stelt basisscholen (beter) in staat om met specifieke zorgbehoeften van leerlingen om te gaan. Dat gebeurt enerzijds door basisscholen daarvoor extra geld en hulpmiddelen te geven. Anderzijds werken basisscholen intensief samen met speciale scholen voor basisonderwijs om de zorg op een zo hoog mogelijk peil te brengen. De samenwerking tussen de basisschool en de speciale basisschool is georganiseerd in WSNS-samenwerkingsverbanden. Er zijn momenteel 248 samenwerkingsverbanden.

Sinds het schooljaar 1992/1993 wordt de Weer Samen Naar School-Monitor (WSNS-Monitor) jaarlijks door het IVA uitgevoerd. Met behulp van de monitor worden de ontwikkelingen binnen de WSNS-samenwerkingsverbanden beschreven en de effecten van het WSNS-beleid gevolgd. De monitor bestaat dit jaar uit een enquête voor coördinatoren van samenwerkingsverbanden, teldatumgegevens van het ministerie van OCenW voor het bepalen van leerlingstromen binnen en buiten het samenwerkingsverband en dieptestudies naar het gebruik van ken- en stuurgetallen en leerlingenzorg. De dieptestudies zijn uitgevoerd door het ITS.

De WSNS-Monitor heeft drie belangrijke functies:

- verstrekken van landelijke informatie over de ontwikkelingen binnen de samenwerkingsverbanden en de werking van het WSNS-beleid. De gegevens in de monitor bieden de mogelijkheid om zowel uitspraken over één schooljaar als over meerdere schooljaren te doen;
- ondersteunen van de beleidscyclus binnen de WSNS-samenwerkingsverbanden door de verzamelde gegevens terug te koppelen naar de samenwerkingsverbanden;
- ondersteunen van landelijke projecten in het primair onderwijs (kwaliteitszorg, integraal personeelsbeleid, onderwijsachterstandenbeleid etc). In deze projecten kan gebruik worden gemaakt van de gegevens die via de monitor zijn verzameld.

De enquête in het kader van de WSNS-Monitor 2003 is in mei 2003 toegezonden aan de coördinatoren van alle samenwerkingsverbanden. Aan de enquête hebben 165 samenwerkingsverbanden meegewerkt. De teldatumgegevens zijn voor alle samenwerkingsverbanden bekend. In het kader van de dieptestudies zijn gesprekken gevoerd met 56 functionarissen van 4 samenwerkingsverbanden, 15 basisscholen en 3 scholen voor speciaal basisonderwijs.

In deze brochure wordt beknopt verslag gedaan van de resultaten van de WSNS-Monitor voor het schooljaar 2002-2003. Aan de hand van een vijftal thema's worden de belangrijkste resultaten van de monitor op een rij gezet. Tot slot worden enkele aanbevelingen met betrekking tot beleid en verder onderzoek gedaan. Voor de uitgebreide rapportages verwijzen wij naar de onderzoeksverslagen van het IVA en het ITS¹.

1. AANTALEN SCHOLEN EN LEERLINGEN

De teldatumgegevens van het Ministerie van OCenW vormen een belangrijk onderdeel van de WSNS-Monitor. Uit deze gegevens kan worden afgeleid hoeveel leerlingen er in een schooljaar van het reguliere basisonderwijs naar het speciaal basisonderwijs zijn verwezen en hoeveel leerlingen uit het speciaal basisonderwijs zijn teruggeplaatst naar het basisonderwijs. Dit noemen we de leerlingenstromen.

Allereerst enkele cijfers om de omvang van het primair onderwijs – dat regulier én speciaal basisonderwijs omvat - te schetsen. Op 1 oktober 2002 zijn er in totaal 7.021 basisscholen en 354 scholen voor speciaal basisonderwijs. Deze scholen werken samen in 248 WSNS-samenwerkingsverbanden. Het primair onderwijs heeft zo'n 1.6 miljoen leerlingen onder haar hoede. Veruit de meeste leerlingen bezoeken het reguliere basisonderwijs, 3.25 procent van deze leerlingen, dat zijn ruim 50.000 leerlingen, bezoekt het speciaal basisonderwijs. Het aantal leerlingen dat het speciaal basisonderwijs bezoekt, is al jaren licht stijgende. Het deelnamepercentage blijft echter stabiel, doordat ook het aantal leerlingen in het basisonderwijs toeneemt.

Hoe staat het met de instroom en uitstroom in het speciaal basisonderwijs? Het aantal leerlingen dat naar het speciaal basisonderwijs wordt verwezen, is de afgelopen jaren steeds iets toegenomen, terwijl het aantal leerlingen dat wordt teruggeplaatst in de reguliere stroom praktisch verwaarloosbaar is. Percentueel gezien is de verwijzing tussen 1992 en 1998 gedaald en daarna weer licht gestegen. Zo zijn er in het schooljaar 2001-2002 meer dan 10.000 leerlingen naar het speciaal basisonderwijs verwezen en zijn er slechts enkele honderden leerlingen teruggeplaatst.

De verwijzing van een leerling loopt altijd via de Permanente Commissie Leerlingenzorg (PCL). Deze beoordeelt of plaatsing van een leerling op een school voor speciaal basisonderwijs noodzakelijk is. De aangemelde leerlingen zijn in driekwart van de gevallen afkomstig van basisscholen uit het eigen samenwerkingsverband.

1 Sontag, L., & Mensink, J. (2003). *De stand van zaken in de WSNS-samenwerkingsverbanden in het schooljaar 2002/2003*. Tilburg: IVA; Smeets, E., & Poulisse, N. (2003). *Leerlingenzorg en het werken met ken- en stuurgetallen. Dieptestudies bij de WSNS-Monitor 2003*. Nijmegen: ITS.

Aanmelden bij de PCL leidt in de meeste gevallen tot een positieve beschikking. Leerlingen met een positieve beschikking kunnen echter niet altijd meteen op een school voor speciaal basisonderwijs geplaatst worden, hetgeen resulteert in wachtlijsten. In de helft van de samenwerkingsverbanden bestaat op 1 mei van het schooljaar zo'n wachtlijst. Het aantal leerlingen op de wachtlijsten is echter flink afgenomen ten opzichte van vorige schooljaren. Er stonden op 1 mei 2003, landelijk gezien, ruim 2.100 leerlingen op een wachtlijst, terwijl het een jaar eerder nog 2.800 leerlingen waren. Deze winst lijkt vooral te zijn behaald in de samenwerkingsverbanden die in het voorgaande schooljaar een kleine wachtlijst (tot 6 leerlingen) of juist een grote wachtlijst (meer dan 20 leerlingen) hadden.

2. HET SAMENWERKINGSVERBAND EN DE ROL VAN DE COÖRDINATOR

Het dagelijks bestuur in de samenwerkingsverbanden bestaat grotendeels uit vertegenwoordigers van de schoolbesturen. Er komen diverse vormen van overleg voor: de meest voorkomende zijn die van de Permanente Commissie Leerlingenzorg en het netwerk van de intern begeleiders en interne coördinatoren leerlingenzorg. Daarnaast overleggen directeuren van scholen op gezette tijden met elkaar. De coördinator is niet bij al het overleg aanwezig, men komt hem of haar het meest tegen bij het overleg van het coördinatieteam, het managementteam en het bestuurlijk overleg zorgverbreding.

Elk samenwerkingsverband heeft een coördinator. De coördinator heeft veelal een onderwijsachtergrond en is werkzaam (geweest) in het basisonderwijs, het speciaal basisonderwijs of bij de schoolbegeleidingsdienst. De coördinator heeft gemiddeld 28 uren per week beschikbaar voor zijn taken, maar de helft van de coördinatoren vindt deze tijd niet voldoende.

De coördinator van het samenwerkingsverband heeft over het algemeen een gevarieerd takenpakket en vervult diverse rollen. Veel coördinatoren verdelen hun tijd over beheersmatige en bestuurlijke taken enerzijds en zorginhoudelijke taken anderzijds. De precieze invulling van de functie van coördinator kan van verband tot verband aanzienlijk verschillen, afhankelijk van in het verband gemaakte keuzes. Taken die veel coördinatoren vervullen, zijn het verzamelen van managementinformatie over leerlingenstromen en leerlingenzorg, het inrichten van de overlegstructuur van het samenwerkingsverband en het voeren van overleg met diverse partijen. Coördinatoren vervullen vaak de rol van regisseur (om het aanbod van voorzieningen af te stemmen) en vraagbaak (loket-functie). Taken die de coördinator meestal niet vervult, maar wel wenst te vervullen, zijn bijvoorbeeld het bewaken van samenhang met andere beleidsterreinen en het toekennen van budget aan scholen voor bepaalde activiteiten.

De meerderheid van de coördinatoren vindt dat zij voldoende bevoegdheden hebben om hun taken naar behoren te kunnen uitvoeren. Uit de dieptestudies blijkt echter dat de invloed van de coördinator op de gang van zaken in de scholen formeel gezien beperkt is. Invloed moet daarom vooral worden uitgeoefend via overleg en zo nodig via de schoolbesturen. Deskundigheid en overtuigingskracht zijn daarbij belangrijke eigenschappen.

3. BELEIDSPRIORITEITEN EN KERNPROBLEMATIEK IN HET SAMENWERKINGSVERBAND EN DE SCHOLEN

Zowel in de scholen als in de samenwerkingsverbanden blijft adaptief onderwijs hoog op de prioriteitenlijst staan. In de scholen signaleert men dat de mogelijkheden van leerkrachten om echt adaptief onderwijs te realiseren, doorgaans beperkt zijn. Bovendien is het lesmateriaal meestal niet toegesneden op adaptief onderwijs. Een andere zaak die prioriteit heeft, is het in kaart brengen van het zorgprofiel van de scholen. Zowel in de scholen als in de samenwerkingsverbanden tracht men op deze manier meer zicht te krijgen op wat scholen daadwerkelijk aan zorg kunnen leveren. Het is dan ook logisch dat de invoering van de leerlinggebonden financiering eveneens hoge prioriteit heeft binnen de samenwerkingsverbanden. Ook staat de afstemming tussen het onderwijsachterstandenbeleid en WSNS hoog op de beleidsagenda. Op dat gebied kunnen GOA-monitoren die gemeenten opzetten om de effecten van hun achterstandenbeleid in kaart te brengen, een brugfunctie vervullen. Daarmee samenhangend groeit de aandacht in de verbanden voor ken- en stuurgetallen. In de scholen ziet men daar echter vooralsnog nauwelijks voordelen van. De coördinatoren van de samenwerkingsverbanden zien de voordelen wel, maar zouden graag meer scholing willen op het gebied van werken met ken- en stuurgetallen. Doordat veel samenwerkingsverbanden een regionale functie hebben, lijkt regionale verzameling van ken- en stuurgetallen voor de verbanden meerwaarde te bieden boven een lokale benadering.

Knelpunten die men in de scholen ervaart, zijn de toegenomen werkdruk door verdichting van problematiek en het toenemende beroep dat wordt gedaan op de deskundigheid van leerkrachten, de beeldvorming bij ouders dat iedereen op de reguliere basisschool kan blijven en krapte aan middelen, vooral bij scholen zonder gewichtsgelden. Daarbij krijgt men in het speciaal basisonderwijs meer en meer het gevoel een restcategorie te worden voor leerlingen die nergens anders terecht kunnen. Een ander knelpunt is de gebrekkige aansluiting bij en samenwerking met het voortgezet onderwijs, waardoor leerlingen die met veel inspanning in het basisonderwijs zijn gehouden, alsnog dreigen uit te vallen als zij naar het voortgezet onderwijs gaan.

4. VORMGEVING EN ONDERSTEUNING VAN DE LEERLINGENZORG

Kwalitatief goede leerlingenzorg en adaptief onderwijs zijn belangrijke voorwaarden voor het bereiken van de in WSNS gestelde doelen. In de afgelopen jaren is op deze punten veel bereikt. In de meeste samenwerkingsverbanden spelen diverse zorgfunctionarissen een rol bij het realiseren van leerlingenzorg en adaptief onderwijs. In ongeveer driekwart van de samenwerkingsverbanden kunnen basisscholen ondersteuning krijgen van (preventief) ambulant begeleiders en bijna elke basisschool heeft een intern begeleider. Steeds meer scholen hebben een remedial teacher. De onderwijsassistent komt daarentegen nog maar in beperkte mate op scholen voor.

Basisscholen bouwen steeds meer deskundigheid op in het bieden van zorg; soms zelfs dusdanig dat de externe begeleiders weinig nieuws meer kunnen vertellen. Of een leerling de nodige zorg krijgt, blijft echter desondanks in belangrijke mate afhankelijk van een aantal 'toevalsfactoren', zoals de deskundigheid van de leerkracht, de samenstelling van de klas, de beschikbaarheid van adequaat lesmateriaal en de attitude in de school ten aanzien van het bieden van extra zorg. Daarbij zijn de houding van de directie en de intern begeleider van belang. In een aantal scholen wordt erop gewezen dat jonge leerkrachten door de lerarenopleiding onvoldoende zijn voorbereid op het bieden van extra zorg aan leerlingen en het realiseren van adaptief onderwijs.

Leerlingenzorg en adaptief onderwijs vergen een goed systeem van signaleren, diagnosticeren en remediëren. Een eerste vereiste is dat men zorgleerlingen herkent, dus goed signaleert. Waardoor een zorgleerling zich kenmerkt, wordt echter niet helder omschreven en doorgaans overgelaten aan de inschatting van de leerkracht. Vervolgens moet de juiste diagnose worden gesteld, gevolgd door de juiste remediëring. Scholen beschikken echter over te weinig instrumenten om te diagnosticeren. Daarom zijn zij veelal aangewezen op externe onderzoeken, die vaak duur zijn en waarbij regelmatig sprake is van wachttijden.

De ondersteuning van de leerlingenzorg in de basisscholen vanuit het samenwerkingsverband betreft vooral het aanbieden van preventieve ambulante begeleiding vanuit het speciaal basisonderwijs. Daarnaast vervullen de verbanden een taak in het stimuleren van de samenwerking tussen externe hulpverleners, zoals jeugdzorg, maatschappelijk werk en gezondheidszorg, en de scholen. De meerwaarde daarvan wordt op dit moment in veel scholen echter nog niet duidelijk ervaren. De samenwerking met deze externe hulpverleners wordt bovendien niet altijd positief beoordeeld. Vooral de samenwerking met jeugdzorg laat volgens de coördinatoren van de samenwerkingsverbanden te wensen over.

5. MEERWAARDE VAN HET SAMENWERKINGSVERBAND

De samenwerkingsverbanden vormen de spil van het WSNS-beleid. Hun taak is het om de verwijzing van leerlingen naar het speciaal basisonderwijs en zo mogelijk ook naar de rec's te beperken. De coördinatoren zijn over het algemeen tevreden over de manier waarop hun samenwerkingsverband functioneert. Vooral waar het gaat om duidelijke afspraken en taakverdeling, gezamenlijke besluiten en de uitwerking van het zorgbeleid zijn zij zeer positief. Het functioneren van de samenwerkingsverbanden staat echter onder druk van nieuwe wet- en regelgeving. Zo is mede door de toegenomen autonomie van de basisscholen en de blijvende autonomie van schoolbesturen de sturende werking van de samenwerkingsverbanden relatief beperkt. Een meerderheid van de coördinatoren geeft desondanks aan over genoeg bevoegdheden te beschikken om hun takenpakket naar behoren uit te voeren. Daarnaast ontbreekt in het samenwerkingsverband nog te vaak het zicht op wat scholen aan zorg kunnen bieden. Dat maakt het voor de coördinator lastig de kwaliteit van de leerlingenzorg in de scholen op de juiste waarde te schatten.

In de scholen en samenwerkingsverbanden worden enkele belangrijke voordelen van het WSNS-beleid genoemd. In de eerste plaats is dankzij WSNS meer samenwerking tot stand gekomen, zowel tussen basisscholen onderling als tussen het basisonderwijs en het speciaal basisonderwijs. Bovendien is door WSNS meer samenwerking binnen scholen gerealiseerd. In de scholen ontstaat meer en meer een open cultuur, waarin men elkaar advies vraagt en geeft en waarin zorgleerlingen meer als gezamenlijke verantwoordelijkheid worden beschouwd en minder als het probleem van individuele leerkrachten. Door betere samenwerking, meer aandacht voor professionalisering op het gebied van het bieden van extra zorg en door activiteiten vanuit de samenwerkingsverbanden is er meer deskundigheid opgebouwd op het gebied van leerlingenzorg. In combinatie met het gebruik van leerlingvolgsystemen leidt dit tot het beter en eerder signaleren van leerlingenproblematiek. Bovendien wordt geconstateerd dat WSNS als aanjager van onderwijsvernieuwing fungeert. Het inrichten van een systeem van leerlingenzorg op school en het streven naar het realiseren van adaptief onderwijs vraagt om visie en een innovatieve aanpak. Daarbij speelt de opstelling van de directie van de basisschool een belangrijke rol.

Hiermee samenhangend moet de meerwaarde van samenwerkingsverbanden in drie aspecten worden gezocht. In de eerste plaats bieden de verbanden een communicatieplatform, waar scholen met elkaar in contact worden gebracht. Het gaat daarbij met name om het overleg tussen schooldirecties en de netwerken van intern begeleiders. In het directieoverleg wordt de samenwerking tussen scholen gestimuleerd. In het netwerk van ib'ers wordt vooral inhoudelijke en praktische informatie uitgewisseld. Zo krijgen ib'ers meer zicht op de problematiek die speelt en op mogelijke oplossingen. In de tweede plaats kunnen samenwerkingsverbanden bijdragen aan het beter toerusten van

de scholen voor hun taken op het gebied van leerlingenzorg, door de kwaliteitszorg en de professionalisering te bevorderen. Via het directieoverleg en het ib-netwerk kan de coördinator zicht krijgen op scholingswensen en een daarop afgestemd scholingsaanbod samenstellen. Bovendien kunnen gezamenlijke studiedagen bijdragen aan de verdere professionalisering, evenals de inzet van deskundigheid uit het sbo en gerichte adviezen van een pcl met brede taakstelling of een bovenschools zorgplatform. In de derde plaats vormen de verbanden een belangrijke schakel in de afstemming tussen externe voorzieningen en de behoeften in de school en de klas. Daarbij moet worden gedacht aan inspanningen om te komen tot samenwerking tussen het onderwijs en onder meer jeugdzorg, maatschappelijk werk en gezondheidszorg, aan het inhuren van ambulante begeleiding vanuit de rec's en aan het afstemmen van activiteiten in het kader van het onderwijsachterstandenbeleid en WSNS.

De meerwaarde van het samenwerkingsverband zou nog vergroot kunnen worden door systematisch gebruik van ken- en stuurgetallen in de beleidscyclus. Veel coördinatoren gebruiken deze informatie al als input voor de beleidsvorming of om het vigerende beleid te evalueren, maar het verdient aanbeveling om ook de scholen hierbij te betrekken. Informatie over leerlingenstromen, leerlingenproblematiek en leerlingenzorg in de scholen kan een belangrijke bijdrage leveren aan het functioneren van de samenwerkingsverbanden.

6. AANBEVELINGEN

Op grond van de resultaten van de enquête onder coördinatoren en de gesprekken met sleutelpersonen in de scholen en samenwerkingsverbanden kunnen wij de volgende aanbevelingen doen:

- Ten aanzien van de leerlingenzorg is het gewenst dat het systeem van signaleren, diagnosticeren en remediëren in en buiten de scholen beter gaat functioneren en dat er op dat gebied heldere criteria komen. Ook is meer integratie van de in de scholen gebruikte volgsystemen wenselijk, zodat leerlingvolgsystemen gericht op het cognitieve functioneren, systemen gericht op het sociaal-emotioneel functioneren, handelingsplannen en zorgdossiers minder los van elkaar komen te staan.
- Er dient meer zicht te komen op wat scholen op het gebied van leerlingenzorg aankunnen. Het is wenselijk dat hiervoor gevalideerde instrumenten worden ontwikkeld. Daarin kan WSNS+ een belangrijke rol vervullen.
- Leermethoden dienen meer ondersteunend te zijn bij adaptief onderwijs, zodat leerkrachten meer mogelijkheden hebben om het onderwijs af te stemmen op de capaciteiten van individuele leerlingen. Daarnaast is meer materiaal nodig dat is gericht op het stimuleren van sociaal-emotionele vaardigheden van leerlingen.
- Vooral gezien de achterstand van jonge leerkrachten die wordt gesignaleerd, is het gewenst dat lerarenopleidingen meer aandacht besteden aan leerlingenzorg en

adaptief onderwijs. Hieraan kan ook WSNS+ bijdragen via activiteiten gericht op de professionalisering van leerkrachten.

- De samenwerking van de WSNS-samenwerkingsverbanden met externe actoren, zoals bijvoorbeeld het gemeentelijk achterstandenbeleid (GOA), het voortgezet onderwijs en bureau Jeugdzorg, verdient meer aandacht. Een betere afstemming van het beleid van het samenwerkingsverband met het beleid van deze externe partijen zal de meerwaarde van het samenwerkingsverband vergroten. Het is dan ook aan te bevelen de belemmerende en stimulerende factoren bij de totstandkoming van samenwerking tussen het samenwerkingsverband en deze partijen nader in kaart te brengen.
- In verband met de problemen die veelvuldig worden gesignaleerd bij de overgang van zorgleerlingen van de basisschool naar het voortgezet onderwijs, verdient het aanbeveling de aansluiting tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs te verbeteren.
- Gezien de verdichting van problematiek en de ontwikkelingen rond indicatiestelling voor de regionale expertisecentra, is aandacht voor de problematiek van het speciaal basisonderwijs gewenst.
- In het schooljaar 2003-2004 worden er als gevolg van een wetwijziging veranderingen in de samenstellingen van de samenwerkingsverbanden verwacht. Door de samenstelling te wijzigen wordt het bijvoorbeeld mogelijk om de activiteiten van het samenwerkingsverband beter aan te laten sluiten bij schoolbestuurlijke ontwikkelingen. Het verdient aanbeveling om in de volgende WSNS-Monitor te onderzoeken of samenwerkingsverbanden hun samenstelling hebben gewijzigd en wat daarvoor redenen zijn.
- Wat ken- en stuurgetallen betreft, verdient het aanbeveling te streven naar integratie van systemen van verschillende instellingen, basisscholen de meerwaarde van het werken met ken- en stuurgetallen te tonen en te streven naar een overgang van lokale naar regionale verzameling van informatie.

De tekst in deze brochure is ontleend aan de rapporten die in het kader van de WSNS-Monitor zijn verschenen:

Smeets, E., & Poulisse, N. (2003). *Leerlingenzorg en het werken met ken- en stuurgetallen. Dieptestudies bij de WSNS-Monitor 2003*. Nijmegen: ITS.

Sontag, L., & Mensink, J. (2003). *De stand van zaken in de WSNS-samenwerkingsverbanden in het schooljaar 2002/2003*. Tilburg: IVA.

U kunt de rapporten op de volgende manier bestellen:

ITS: 024 365 3500 (www.its.kun.nl)

IVA: 013 466 8466 (www.iva.nl)